

Filosoofiast ja selle õpetamisest pärast Sokratest

Laura Viidebaum

Department of Classics, New York University
Filosoofia osakond, Tartu Ülikool

Sokratest on käsitatud filosoofia ajaloo pöördepunktina ja seda viisil, mis survestab teisi filosoofe ja perioode end mõtestama seoses Sokratesega: nad tulid kas enne või pärast Sokratest. Sokratese mõjule filosoofia edasise arengu kontekstis lähenetakse tavapäraselt tema otseste õpilaste ja järgijate teoste kaudu, mistõttu on igasugune uurimus sokraatilisest filosoofiast alati mingis mõttes ka küsimus selle õpetamise konteksti kohta. Alljärgnevas arutelus lähen pisut teist teed ja uurin Sokratese kriitilist retseptsiooni ühe antiigi vastuolulisima autori, Isokratese, tekstides. Väidan, et Isokratese teosed pakuvad meile põhimõtteliselt kriitilist keskustelu Sokratese ja tema kui õpetaja rolli üle Ateenas.

Märksõnad: antiikfilosoofia, Sokratese retseptsioon, Isokrates, filosoofia õpetamine

Sokratest on käsitatud filosoofia ajaloo pöördepunktina ja seda viisil, mis survestab teisi filosoofe ja perioode end mõtestama seoses Sokratesega: nad tulid kas enne või pärast Sokratest.¹ Seda, et Sokrates tähistab pöördepunkti filosoofia ajaloos, nähti juba antiigis, nagu selgub näiteks Aristotelese, stoikute² ja Cicero teostest.³ Seega on juba antiigist alates Sokratest mõistetud kui mingisuguse filosoofilise idee või uuendusliku meetodi legitimeerijat või tutvustajat.

Sokratese mõjule filosoofia edasise arengu kontekstis lähenetakse tavapäraselt tema otseste õpilaste ja järgijate teoste kaudu, mistõttu on igasugune

Autori aadress: Laura Viidebaum, Department of Classics, New York University, 100 Washington Square East, 503M, New York, New York 10003, USA. E-post: lv40@nyu.edu.

¹ XX sajandi Sokratese tõlgendamistraditsiooni on tugevasti mõjutanud Nietzsche, iseäranis seetõttu, et nägi teda eksplitsiitselt pöördepunktina filosoofia ajaloos. Vt nt *Tragöödia süünd*, ptk. 15; *Puuslikehämarus*, Sokrates 5. Vt lisaks (Laks 2018, 21–28). Sokratese kasutamise arbitraarsuse filosoofia erinevate momentide piiritlemise seisukohalt on tabavalt välja toonud ka nt (Warren 2007, 1–2).

² Nt. (Brouwer 2014, ptk 4).

³ Cicero *Tusc. Disp.* 5.10. Cicero oli keskne roll Rooma filosoofia traditsiooni loomisel, vt nt (Gildenhard 2007) ja (McConnell 2019).

uurimus sokraatilisest filosoofiast alati mingis mõttes ka küsimus selle õpetamise konteksti kohta. Alljärgnevas arutelus lähen pisut teist teed ja uurin Sokratese kriitilist retseptiooni ühe antiigi vastuolulisima autori, Isokratese, tekstides. Erinevalt „esimese põlvkonna“ sokraatikute, st. Sokratese n-õ õpilaste või vahetute järgijate ringist, kellel oli otsene ligipääs Sokratesele ja kes portreeterisid teda mõttekaaslaste ja austajate perspektiivist, pakub Isokrates huvitavalt distantseeritud sissevaadet Sokratese (nii reaalsele kui ka kujuteldavale) rollile Ateena kultuuri- ja filosoofiaaastiku kujundajana. Isokratese enda teoseid on väga keeruline kuskile žanripiiridesse liigitada, sest need jäävad nii filosoofia kui ka retoorika piirimaile, tekitades seetõttu filosoofides frustratsiooni (liiga vähe filosoofiliselt tugevat argumentatsiooni) ja retoorikutes tüdimust (liiga palju filosoofilist heietamist). Ent on teada, et Isokrates oli väga hinnatud filosoofia õpetaja Ateenas, kes võttis tihti kriitiliselt sõna oma konkurentide-filosoofide suunal, mistõttu on tema teosed üheks vähesteks algallikaiks neljanda sajandi e.m.a. filosoofiaaastiku välja kujunemise kohta. Ehkki mõnikord loetakse ka Isokrates Sokratese austajate hulka — ja Isokratese töödes on tõepoolest palju olulisi Sokratese jäljendamise elemente, mistõttu on tema intellektuaalne seotus Sokratesega läbiv (sellest pikemalt allpool) —, väidan alljärgnevalt hoopis seda, et Isokratese teosed pakuvad meile põhimõtteliselt kriitilist keskustelu Sokratese ja tema kui õpetaja rolli üle Ateenas. See kriitiline sissevaade saab Isokratese enda töö põhiliseks motivatsiooniks ja kaalul on palju: Isokratese laiem (ent pisut varjatud) sõnum Ateenale on see, et edukaks jätkamiseks on linnale (ja implitsiitselt kogu Kreekale) vaja uut õpetajat ja filosoofi (kelleks on loomulikult tema ise, Isokrates), kes asendaks hetkel filosoofiaharidust domineeriva Sokratese.

1. Isokratese suhe Sokratesega

Biograafilises traditsioonis seostatakse Isokratese intellektuaalset kujunemist kõige sagedamini (s sofistide) Gorgiase, Prodikose ja Theramenesega.⁴ On ka teine, palju hilisem ja märksa küsitavam, peamiselt anekdootidel baseeruv traditsioon, mis seob Isokratese kujunemise lähemalt Sokratesega. Selle kohaselt oli Isokrates Sokratese õpilane⁵ ning juttude järgi ka viimase surmast

⁴ Gorgiast on traditsiooniliselt nähtud kui Isokratese iseäranis olulist mõjutajat ja neid kahte on seostatud ka Cicero *Orator* 176, D.H. *Isoc.* 1, Quint. *Inst. Or.* 3.1.13, Ps.-Plut. *Isoc.* 2. Too (1995, 235–239) paneb selle traditsioonilise tõlgenduse kahtluse alla; Livingstone (1998, 270) võtab hästi kokku üldlevinud arusaama Isokratese ja Gorgiase omavaheliste suhete kohta: Gorgias „was certainly an influence on Isokrates, if not, as some ancient sources claim, his teacher.“ Bons (1996, 15) on seevastu väitnud, et Isokrates on intellektuaalselt lähem hoopis Prodikosele.

⁵ (Mandilaras 2003, 211).

väga sügavalt mõjutatud.⁶ Kuigi nende kahe mõtleja seostamine baseerub peamiselt spekulatsioonil ja et sel puuduvad toetavad faktid, siis kõigest hoolimata näib idee nende kahe mehe intellektuaalsest seotusest vastupandamatu ja meelitab jätkuvalt väljapaistvaid toetajaid.⁷ Selline lähenemine paistab peamiselt sõltuvat kolmest asjaolust: esiteks Isokratese teose *Antidosis* tõlgendamisest, teiseks sellest, et Platoni dialoogis *Phaidros* (278e–279b) paistab Sokratese tegelaskuju Sokratesesse soosivalt suhtuvat ja lõpuks sellest, et Isokrates ise mainib Sokratest oma teoses *Busiris*. On loomulikult väga tõenäoline, et Isokrates oli Sokratesega isiklikult kokku puutunud ja et teda, nagu paljusid teisi ateenlasi, mõjutas sügavalt Sokratese kohtuprotsess 399 e.m.a ning sellega kaasnenud surmamõistev kohtuotsus. Tõepoolest, pärast Sokratese surma pidi tõenäoliselt igaüks, kes soovis Ateenas hariduse ja filosoofia vallas karjääri teha, õpetajate ja intellektuaalide rolli üle põhjalikumalt järele mõtlema. Ehkki sekundaarkirjanduses on Isokratest peetud eelkõige sokraatikute (sh. Platoni) ja ka Aristotelese peamiseks rivaaliks,⁸ tuleks kaaluda tõsisemalt ka võimalust, et Isokrates oli otseses dialoogis just nimelt Sokratese enda ja tema pärandiga.⁹ Lähemal uurimisel selgub, et Isokrates diagnoosib haridusmaastikul domineerivaid puudusi just nimelt Sokratese (kui spetsiifilise filosoofilise eluviisi eest kõneleja) mõju tulemustena.¹⁰ See ei tähenda muidugi seda, et Isokrates oma kaasaegseid mõtlejaid ei kritiseeri. Kaugel sellest! Isokrates on kahtlemata ka dialoogis oma kaasaegsete sokraatikutega, kuid tema kirjutistest kumab läbi see, et ta näeb neid peamiselt Sokratese esindajate ja tõlgendajatena, n-ö derivatiivsetena. Turbulentse 5. saj. lõpu ja intellektuaalses plaanis vähemasti samavõrd keerulise 4. saj. kontekstis on Isokratese tähelepanu koondumine Sokratese isikule ehk hästi mõistetav. Kui veel 4. saj. e.m.a. alguse Ateenas oli Sokrates pigem ebatavaline ja lausa problemaatiline tegelaskuju, siis mõnikümne aastat hiljem, 4. saj. keskpaigaks, hakkas Sokrates avalikkuse teadvusse ilmuma mitte niivõrd sotsiaalseid norme halvustava kriitikuna, vaid hea ja isegi eeskujuliku kodanikuna.¹¹ Sokrateses nähti nüüd mitte ainult normaalset, vaid isegi ideaalset

⁶ Vt Klaus Riesi suurepärase arutelu selle traditsiooni detailide kohta (1959, 1–8). Cruces et al. (2000, 894) on Sokratese eksplitsiitselt Isokratese ülevaatest välja jätnud.

⁷ Vt näiteks Kennedy Isokratese interpretatsiooni (Kennedy 1963, 174–203). Isokratest on ehk kõige tihemini tõlgendatud kui Sokratese imiteerijat tema teoses *Antidosis*: (Too 1995, 192–193), (Too 2000, 20), (Too 2008, 24–26), (Ober 1998, 260–263), (Ober 2004). Hunter (2012, 116–117) juhib tähelepanu sellele, kuidas Isokrates end tahtlikult Sokratesest eristab.

⁸ Vt nt. (Eucken 1983), (Nightingale 1995), (Haskins 2004), (Wareh 2012), (Muir 2019).

⁹ On tähelepanuväärne, et Isokrates diagnoosib korduvalt oma kaasaegset kultuurimiljööd viitega eelkäijatele. Vt nt *Contra sophistes* 19–21.

¹⁰ Platoni *Sokratese apoloogias* kujutatud Sokratese „ületrumpamise“ idee on välja käinud ka Ober (2004), kuid mulle teadaolevalt ei ole seal ega mujal lähemalt uuritud seda, mida selline kriitika võiks endast Isokratese enda filosoofilise programmi jaoks tähendada.

¹¹ (Zanker 1995).

kodanikku ja veelgi enam, ühiskonna eliidi õpetajat. Seega ei tohiks tulla ka üllatusena, et Isokrates, kui ta käesolevat hariduskonteksti diagnoosib ja omaenda rolli filosoofia õpetajana defineerib, paneb kõik oma kaasaegsed konkurendid just nagu ühte patta ja näib neid iseloomustavat läbi ühe konkreetse inimese — Sokratese.

2. Isokrates ja Sokrates: Ateena „õpetajad“

Hoolimata sellest, et Isokrates lähenes filosoofiaharidusele teisiti kui Sokrates ja tema järgijad, ei jäänud tõenäoliselt kellelgi märkamata see, kuivõrd suurt rolli Sokrates kaasaja intellektuaalide hulgas mängis ja kuivõrd inspireeriv oli tema eeskuju hilisemate mõtlejate jaoks. Niisiis, pole kahtlustki, et Sokrates avaldas olulist mõju edasisele filosoofiatraditsioonile, kuid kas on õigustatud nende kahe kõrvutamise õpetajatena?¹² Ja mida see üldse täpselt tähendab?

Alates 5. saj. e.m.a. algusest oli Ateena muutunud haridusuuenduste keskuseks ja tõmbas magnetina kõiksugu erinevaid intellektuaale ja kultuuri-tegelasi,¹³ alates muusikutest, sofistidest ja filosoofidest kuni sportlaste ja arstideni.¹⁴ Haridusterminoloogia ja selle kasutus ei olnud alati omavahel kooskõlas, tekkisid omaette teadusharud, erinevate praktikute vahel arusaamatused, mida lahati avalikkuses.¹⁵ Isegi sellel tihedal haridusmaastikul, kus paljud üritasid ennast õpetajana kehtestada (ilma suurema selguset, mida õpetajaks olemine endast täpselt kujutas),¹⁶ paistab Sokrates ülejäänute hulgast silma sellega, et ta justkui tegeleb haridusega ja teadmistega, ent ometi väidab samal ajal, et ta ei ole kellegi õpetaja (Pl. *Ap.* 19d–e). Veelgi enam, ta väidab ka seda, et ta mitte midagi ei tea, välja arvatud seda, et ta mida-

¹² Sekundaarkirjandust on selles küsimuses palju, hea ülevaate annab (Nehamas 1992).

¹³ Wallace (2015, pt 1) pakub hea ülevaate Ateena haridusskeenest muusikateoreetikute pilgu läbi. Marrou (1964), on küll pisut aegunud, kuid siiski silmiavav käsitlus sofistilisest liikumisest Ateena kõrghariduse kontekstis. Sofistide rolli õpetajatena on tabavalt esitanud Wallace (1998).

¹⁴ Hea ülevaate spordiharidusest Ateenas annab König (2016). Siia juurde tuleks veel lisada, et kõiki neid erivaldkondade spetsialiste võib koondada ühisnimetaja „sofist“ alla. Vt lisaks Brombergi (2018), eriti 49–51 poeetide ja muusikute käsitust sofistidena.

¹⁵ Enamik meie allikatest (ja iseäranis need, mis pärinevad draamast, filosoofiast ja retoorika valdkondadest) osutavad sellele, et viienda ja neljanda sajandi haridusmaastik oli võitluslik, segadust tekitav, erutav ja dünaamiline. Hea ülevaate filosoofias toimuvast annab näiteks (Nightingale 1995, ptk 1).

¹⁶ Laias laastus oli õpetaja mõiste muidugi piisavalt selge: õpetaja (διδάσκαλος) oli see, kes edastas teadmisi või oskusi õppijatele (või õppijate grupile). Seda mõisteti laialt: „tuli“ kui inimkonna õpetaja (A. *Prom.* 110–1; cf. Democr. 76 (ebaõnn) ja Th. 3.82 (sõda õpetajana)), poeedid kui õpetajad, kes järgivad Homerost (Ar. *Linnud* 912), draamakooride treenerid (Antiph. 6.13; vrdl. Cratin. 256), ja kõiksugu sofistid (Platoni sofistide kujutamise dialoogides *Euthydemos*, *Gorgias*, jne.).

gi ei tea.¹⁷ Sellest, kuidas me Sokratese väiteid õpetajaks olemise ning tema enda teadmise võimalikkuse kohta hindame, sõltub rohkem kui esmapilgul paistab: kuna paljudele kaasaegsetele jättis Sokratese tegevus mulje kui filosoofiaõpetamisest (nt Aristophanese komöödias *Pilved*), siis kas teda ei peaks kuidagi vastutusele võtma oma õpetamise ja kaudselt ka õpilaste (nt Alkibiadese) tegude (ja nende tagajärgede) eest?¹⁸

Sokraatikud võtsid seda küsimust väga tõsiselt. Kuigi nad ei pruukinud selles küsimuses olla üksmeelel, siis olid nad kõik valmis välja tooma eelseid, mida Sokratesega koos olemine võis pakkuda. Isegi Platoni dialoogides, kus Sokrates end eksplitsiitselt õpetaja rollist distantseerib, on selgelt näha, kuidas Platoni dialoogide dramaatilised tegelased ise Sokratese tegevust sageli õpetamisena tõlgendavad ning kuidas nende vastustest ja käitumisest võib välja lugeda ootusi Sokratese esinemisele, mida võiks võrrelda õpetamise/õppimise kogemusega.¹⁹ Dialoogis *Laches* näiteks lähenevad peategelased Sokratesele kui eksperdile, kes tegeleb noorte haridusega ja kelle arvamusega tuleks selliste küsimuste puhul arvestada ning kellelt õppida. Lühikeses dialoogis *Kleitophonis* osutab peategelane Kleitophon Sokratese inspireerivale mõjule ja iseäranis sellele, kui hästi too suudab tekitada õpilastes huvi õppimise vastu.²⁰ Teisisõnu, kuigi mitmes dialoogis vaidlustab Platon Sokrates sõnaselgelt oma õpetajaks nimetamise, suhtub dialoogi sisemine publik sageli Sokratesesse kui õpetajasse ja omistab talle pedagoogilisi os-

¹⁷ Platoni käsitlus Sokratesest tema dialoogides hoiab väga põhimõtteliselt seda joont, et Sokrates ei ole õpetaja selles tähenduses, nagu seda teistele kaasaegsetele võib-olla omistatakse. Xenophon, kes näib veidi vähem range selles küsimuses, on samuti üldiselt seda meelt, et Sokrates ei näinud ennast õpetajana. Kõige selgemini on see välja öeldud Xen. *Mem.* 1.2.3. Vt ka nt (Moore 2018).

¹⁸ Vt nt (Morrison 1994), (Nehamas 1985), (Scott 2000). Anekdoodid kaasaegsete sofistide ja retoorikute õpetamise kohta näivad toetavat seda ootust, et õpetaja peaks oma õpetatava valdkonna eest mingisuguse vastutuse võtma. Blank (1985) viitab Ateena seadustes olevale tingimusele, mille kohaselt võimaldab ettemaksu tasumine tellijale garantiid selle kohta, et lubatud kaup toimetatakse kohale. Võib arvata, et see sõnastus lubab ka õpetaja-õpilase suhet sellises võtmes tõlgendada ja Blank väidab, et selline lähenemine oleks Sokratesele iseäranis vastumeelne. Õppemaks näis olevat standardiks ka teistes valdkondades. Vt nt (Horstmanshoff 1990) (meditsiiniõpe) ja (Cavanaugh 2018) (Hippokratese vande kohta).

¹⁹ Vt (Morrison 1994, 194–196) ja (Redfield 2018). Platon näib vältivat mõiste διδάσκαλος või διδάσκω vormide omistamist Sokratesele seoses tõenäoliselt just nimelt nende mõistetega seotud segaduse tõttu Ateena kultuurimaastikul. Selle asemel näib Platon pigem eelistavat ekspertiisile viitavaid mõisteid nagu näiteks ἐπαίω (*Th.* 145d, *Crit.* 48a, *Prt.* 314a, *Phdr.* 275e) ja ἐπιστήμων (*Gorg.* 448b, *Rep.* 599b, *Th.* 208e, *Plt.* 301b). Kuna Scott (2000, vt eriti 24–27) vaatab Platoni „õpetaja“ definitsiooni pelgalt kreeka keelse διδάσκαλοςε kaudu ja ei võta muutuvat terminoloogiat arvesse, siis jääb ka tema tõlgendus liialt kitsaks ja kokkuvõttes ebakorrektsesks.

²⁰ Kuigi Kleitophon teeb selgeks, et tema suurest frustratsioonist hoolimata ei ole Sokrates talle midagi õpetanud.

kusi. Tihti märgivad tegelased valmisolekut Sokrateselt õppida ja tema ettepanekuid järgida,²¹ isegi kui see tähendab varem ebaõnnestunud vestluse uuesti alustamist.

Mis puutub Sokratese kaasaegsetesse ateenlastesse, siis Aristophanese näidend *Pilved* viitab sellele, et 420. aastateks e.m.a aksepteeris Ateena üldsus ideed Sokratesest kui õpetajast.²² Tõepoolest, on ebatõenäoline, et Aristophanes oleks võinud tema nime selles näidendis kasutada filosoofiaõpetaja näitena, välja arvatud juhul, kui see ka midagi Ateena publikule tähendas. Kui mitte enne seda, siis pärast näidendit oli kuvand Sokratesest kui pisut imelikust (filosoofia) õpetajast Ateena publiku kujutluses tõenäoliselt piisavalt kinnistunud.²³ Kusjuures selle näidendi Sokratese karakteri puhul pole üllatav mitte ainult tema kujutamine õpetajana, vaid see, et Sokratest esitatakse koolijuhina. Nii palju kui me teame, on see esimene kord, kui Ateenas visandatakse idee n-ö *ülikoolist* ja seda lausa kolmkümmend aastat enne esimese ametliku filosoofiakooli asutamist umbes 380. aastal Isokratese poolt. Aristophanese Sokratesel on mitmeid sarnaseid jooni Pythagorasega,²⁴ mis joonistuvad kõige selgemini välja just nimelt selle väljamõeldud kooli, *Phrontisterioni*, juhtimise kontekstis.

Aristophanes ei taotlenud oma Sokratese kujutamise mingit ajaloolist või faktilist täpsust. Sokrates ei olnud koolijuht ja see vasturääkivus teeb tüki tõenäoliselt seda naljakamaks (ja kahtlemata originaalsemaks). Vahest oluline on ka see, et selles komöödias nähakse Sokratest kui uuendajat ja muutuste allikat juba enne seda kui ta 399 e.m.a. surma mõisteti. Ja kui näidendi lõpus üks peategelastest Sokratese kooli põlema paneb ja Sokratese elu tekkinud tulekahjus ohtu seatakse, siis ennustab see kurjakuulutavalt ette, kuidas ateenlased toimuvatele ühiskondlikele muudatustele reageerida võivad.²⁵

Väljaspool kirjandus- ja filosoofiaallikaid viitavad samuti muud tõendid sellele, et kaasaegsed nägid Sokrateses õpetajat ja filosoofilise liikumise

²¹ Vt nt *Alkibiades I* lõpuosa.

²² Sokrates oli nii originaali kui ka näidendi hilisema ümbertõtluse peamine tegelane, nii et nende kahe potentsiaalsed erinevused ei muuda muu siinset argumenti. Vt samuti (Dover 1968, lxxx–xcviii) ja (Sommerstein 1982, 4). Mõlemad väidavad, et Aristophanese ümbertõtlused olid tõenäoliselt väiksemamahulised kui teinekord teaduskirjanduses arvatud.

²³ Kõige selgemini on Aristophanese kujutatud Sokratese mõju Ateena publikule hinnanud Platon ise oma *Sokratese apoloogias* (18a–19c).

²⁴ Rashed (2009) esitab veenva tõlgenduse pütagoorlike elementide olulisusest Sokratese filosoofias Aristophanese komöödia kontekstis. Vt ka (Bowie 1998) ja (Morrison 1958). Kõiki eelpool mainitud tuleks lugeda vastanduvatena Clarke'i (1971, 51) ja ka Doveri käsitustele Sokratesest Aristophanese komöödias kui erinevate sofistide koondkujust. Bowie (1998) annab hea kriitilise ülevaate Doveri argumentidest.

²⁵ Aristophanese *Pilved* on üks omapärasemaid antiikkomöödiaid just nimelt seetõttu, et ta lõpeb ootamatult halvasti ja näib läbivalt toetavat negatiivselt kujutatud peategelase moraalselt küsitavaid eesmärke. See on Aristophanese komöödia kontekstis pigem harv.

juhtfiguuri. Näeme näiteks, et Sokratese kujutamine skulptuuris läbib märkimisväärseid muutusi. Varasematel 4. saj. e.m.a. portreedel seostati Sokrates Silenosega, saatüriga, kes oli jumalate ja kangelaste laste õpetaja. Selles kontekstis nähakse Sokrates elusuurusest suuremana kui erakordset inimest, kelle füüsiline välimus esitab avalikult väljakutse Ateena kultuurilistele stereotüüpidele samamoodi, nagu seda tegid tema intelligentsus ja pidev pärimine.²⁶ Kui need varajased skulptuurid rõhutavad Sokratese staatust Ateena poliitikas, kus ta ilmub justkui solvanguna Ateena (ilu) maitse vastu, näeb hilisem 4. saj. olulist muutust: Roomast pärit varasema skulptuuri väikesemahuline koopia oma elegantsete žestide, rõivaste ja kaunistatud kehaga osutab selgelt tõsiasjale, et Sokrates ei kujutatud enam kui kõrvalist tegelast, vaid pigem kui kodaniku ideaali kehastust.²⁷ Vähetähtis pole ka see, et skulptuuri teostas üks tolle aja kuulsamaid skulptoreid, Sysioni Lysippos (D.L. 2.43), ja et see telliti rahvaesindajate poolt ning püstitati avalikku hoonesse kõigile vaatamiseks.

Isokrates jälgis neid arenguid tähelepanelikult. See, mis rolli ta aga oma aja filosoofilisel maastikul mängis, on tekitanud elavat arutelu. Ehkki vähesed filosoofid peavad tänapäeval Isokrates oma intellektuaalseks eelkäijaks,²⁸ oli ta tõenäoliselt esimene, kes Ateenas avas filosoofiakooli.²⁹ Tuleb rõhutada ka vähetuntud tõsiasja, et kõigist filosoofilistest koolkondadest ja koolidest, mida me sellest perioodist teame ja mis ühtlasi saavad ka filosoofia edasise arengu seisukohalt kesksed, oli Isokratese kool ainus, mis ei seostunud otseselt Sokratesega.³⁰ Seega, Sokrates ise ja/või tema kurikuulus surm aastal 399 e.m.a. näib inspireerivat tema järgijaid sellisel viisil, et hakati asutama üsna autonoomseid koole, mis keskendusid filosoofia-alase hariduse edendamisele.³¹ Selles kontekstis on Isokrates üks vähestest kui mitte

²⁶ (Zanker 1995, 39).

²⁷ (Zanker 1995, 58).

²⁸ Kuigi vähesed oleksid ehk nõnda kategoorilised kui (Marrou 1964, 131), „De quelque point de vue qu'on se place — puissance de séduction, rayonnement de la personnalité, richesse du tempérament, en profondeur de la pensée, art même, Isocrate ne saurait être mis sur le même plan que Platon : son œuvre paraît plate et monotone, son influence superficielle ou fâcheuse. . . . Mais l'historien de la pédagogie, et l'historien tout court, se doivent de réagir contre les dédains du philosophe et du lettré (le lecteur entend bien que je plaide ici par devoir professionnel et contre mon propre penchant).“

²⁹ Tema kooli asutamist dateeritakse tihti aastasse 390 e.m.a. Cf. (Blass 1892, 17–18), (Kennedy 1980, 31). Ostwald ja Lynch (1994) väidavad (kuid ei suuda põhjendada), et Antisthenese kool asutati esimesena, millele järgnes koheselt Isokratese oma.

³⁰ Clarke, kes unustab Isokratese mainida, väidab, et „the later philosophical schools, with the exception of the Epicurean, all derived from [Socrates]“ (1971, 58). Epikuurlaste seotust Sokratesega on (erinevatest aspektidest) veenvalt käsitletud (Irwin 1983), (Gill 2006) ja (Javier Campos-Daroca 2019).

³¹ Vt (Ostwald ja Lynch 1994, 594–595) kuidas erinevad sokraatilised koolid end ajalooliselt Sokratesega seostavad. On tõsi, nagu Boys-Stones ja Rowe (2013, viii) väidavad, et koo-

ainus filosoofiahariduse populariseerija, kes *ei olnud* sokraatik ja kelle vaated olid seega ainsaks alternatiiviks Sokratese (või Sokratesest inspireeritud) filosoofia- ja haridusprogrammile Ateenas.

Isokrates kirjeldab ennast oma teostes läbivalt kui ateenlaste õpetajat ja kasutab erinevaid vahendeid selleks, et see sõnum kõigile selgeks teha. Näiteks oma teoses *Antidosis* väidab Isokrates, et tema süüdistaja Lysimachos võttis kohtuprotsessi tema vastu ette plaaniga seeläbi isiklikult kasu saada.³² Väidetavalt motiveeris Lysimachost lootus Isokratest, kõigi teiste õpetajat (φῆσι διδάσκαλον εἶναι τῶν ἄλλων), väitluses võita, mille tulemusel saaks talle osaks kuulsus ja aupaiste (25).

Selle kavala argumendimanöövriga ei väida Isokrates, et ta on ise tunnustatud õpetaja, vaid väidetavalt tsiteerib oma vastast ja muudab seeläbi selle avalduse tõepärasemaks. Sarnaselt peidetud vihjeid poetab ta ka muja-le oma teksti,³³ ning kõik need üheskoos aitavad kinnistada Isokratese kui tolle aja kõige edukama õpetaja kuvandit. See tekstilõik juhib tähelepanu ka konkurentsile Ateena haridusturul: Isokratese süüdistuse kohaselt plaanib tema laimaja provotseerida kuulsat Ateena õpetajat (st. Isokratest ennast), et siis seeläbi saada tunnustust iseseiseva mõtleja ja õpetajana ning seeläbi vastandudes leida endale omakorda järgijaid ja õpilasi. Isokrates on aga omakorda kindel, et tema kuulajad tunnevad ära tõe, sest see on veenvam (*Ant.* 15, 170).³⁴

Antidosis'es räägib Isokrates ka oma õpetaja ametist otse ja avalikult (41), mainib eeliseid, mida ta on oma õpilastele andnud, ning arutleb oma koolis rakendatavate hariduspõhimõtete üle. Seega, kui Isokrates 82-aastaselt seda kaitsekõnet kirjutab ja seeläbi oma karjäärile tagasi vaatab, kujundab ta teadlikult oma sõnade (ja Lysimachose sõnade kavala manipuleerimise) kaudu kuvandi endast kui teiste inimeste kuulsast õpetajast ja edukast koolijuhist. Pangem tähele, et tekstis pole öeldud ateenlaste, vaid pigem „kõigi teiste“

le tuleks mõista pigem sokraatikute tegevuse kõrvalproduktina ning mitte peamise eesmärgina ja et nende fookuseks oli siiski eelkõige omavaheline diskussioon kui hierarhilise institutsiooni ehitamine.

³² Isokratese *Antidosis* on üks ütle mata huvitava ülesehitusega tekst: formaalselt on see kirjutatud kaitsekõnena ühele keerukale ja Ateenale iseloomulikule n-ö omandivahetusprotsessile (kr. k. *antidosis*), mis väidetavalt tõepoolest Isokratese elus ka aset leidis. Samas on kõne algusesse pikitud üsna põhjalik selgitus selle kaitsekõne ja kogu diskursuse laiema olulisusest Isokratese õpetajakarjäärile, mistõttu on Isokrates ka võtnud vabaduse esialgset süüdistust pisut kohendada ning oma vajadustele vastavalt kujundada. Tulemuseks on kaitsekõne hoopis teistsugusele süüdistusele kui see, milles Isokratest esialgu kohtu alla toodi ning kogu tekst on üles ehitatud nii, et taustal kumab oht Isokratese elule (mida üks *antidosis*ise kohtuprotsess kindlasti poleks endas kätkenud). Seetõttu meenutab Isokratese *Antidosis* ka pigem Platoni *Sokratese apoloogiat* kui teisi *antidosis*ise kaitsekõnesid.

³³ E.g. *Antidosis* 30–2, 35–6, 40.

³⁴ Aristoteles jagab Isokratese seisukohta tõe veenvuse osas (nt *Ret.* 1355a13–17).

õpetaja, mis viitab tõenäoliselt Isokratese ja tema kooli ambitsioonile mõjutada kogu Kreekat (ja mitte ainult Ateenat). Igal juhul oleks kummaline siinkohal mitte arvesse võtta võimalust, et Isokrates oli teadlik oma kooli ainulaadsest positsioonist Ateenas linna ainsa mittedokraatilise filosoofiakoolina. Ehk teisisõnu, filosoofiakoolide järjestikune tekkimine ja nende pidev sidumine Sokratese isikuga ei saanud Isokratesele kuidagi märkamata jääda, eriti kuna ta ise nendest kõigist põhimõtteliselt eristus. Seega, on väga tõenäoline, et Isokratesel olid omad kindlad põhjused, miks ta otsustas Sokratese pärandiga Ateenas teisiti talitada ja oma filosoofiakooli Sokratese isikuga mitte siduda. Pealegi pole see ehk ilmselt juhus, et Isokratese intensiivsem refleksioon Sokratese teemadel ilmneb just nimelt tema hilistes teostes, ajal, mil Sokratese suurenenud tähtsus teiste filosoofiliste koolkondade jaoks oli laialt domineerimas kaasaegset haridusmaastikku Ateenas ja mujal.

On märgitud, et Isokratese *Antidosis* võlgneb palju Platoni *Sokratese apoloogia* mõjule.³⁵ Ehkki seda suhet on tõlgendatud eeskätt Isokratese-poolse imetlusena, pole viimase teostes midagi, mis sellist lugemist toetaks. Tegelikult pöörab Isokrates Platoni *Sokratese apoloogia* ühe jahmatavama aspekti, Sokratese suhtumise oma publikusse, täiesti pea peale. Arutades hariduse rolli üle Ateena uuema põlvkonna poliitikute ja oraatorite kujundamisel, juhib Isokrates oskuslikult tähelepanu tööle, mida ta ise oma koolis teeb, ja manitseb vandekohtu esindajaid tema süüdimõistmises õigesti otsustama:

Sest te paistate silma ja olete teistest parimad mitte sellepärast, et pöörate tähelepanu sõjalistele asjadele või kuna teil on parim põhiseadus või olete kõige tõhusamad nende seaduste valvurid, mille teie esivanemad teile jätsid, vaid just selle tõttu, mis muudab inimese olemuse paremaks teiste elusolendite omast ja kreeka rassi paremaks barbareite omast, nimelt kõrgema hariduse, intellekti ja kõne tõttu (τῶ καὶ πρὸς τὴν φρόνησιν καὶ πρὸς τοὺς λόγους ἄμεινον πεπαιδευῆσθαι τῶν ἄλλων). Seetõttu oleks see nüüd kõige kohutavam tulemus, kui mõistaksite süüdi neid, kes soovivad ületada oma kaasaegseid just sellistes asjades, milles te ületate kõiki teisi, ja kuhjaksite ebaõnne neile, kes omandavad sellise hariduse, milles te olete juhid. Te ei tohi eirata tõsiasja, et meie linna peetakse kõigi nende inimeste õpetajaks, kes on osavad rääkima ja õpetama (πάντων τῶν δυναμένων λέγειν ἢ παιδεύειν ἢ πόλις ἡμῶν δοκεῖ γεγενῆσθαι διδάσκαλος, *Antidosis* 291–5)

See lõik on üles ehitatud mitte ainult sellele eeldusele, et Ateena on kogu Kreeka õpetaja,³⁶ vaid ka selle mõtte loogilisele edasiarendusele, et just Isok-

³⁵ (Too 1995, 192–193), (Too 2008, 24–26), (Nightingale 1995, ptk 1), (Ober 1998, 260–263), (Ober 2004), (Hunter 2012, 117).

³⁶ Oluline paralleel on siin Thukydidease Perikles, kes kutsub Ateenat Hellase kooliks (2.41.1: λέγω τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδεύειν εἶναι) (Habicht 1988).

ratese hindamatu töö oma koolis on võimaldanud Ateenal rahvusvaheliselt silma paista ja nautida selle tulemusel oma reputatsiooni ülejäänud maailma õpetajana. See, et üks linn ja selle elanikud saavad olla käsitatud kogu ülejäänud maailma õpetajatena, osutab iseenesest ka õpetamise mõiste ja sisu muutusele: varasemalt käibel olnud arusaamale Homerosesest kui Kreeka ja kreeklaste õpetajast on nüüd lisandunud konkureeriv arusaam õpetamisest, millel on selgelt poliitiline ning kollektiivne tähendus.

Kui sokraatikute dialoogidest ilmnes Sokratese kriitiline nägemus oma kaaslinlastest kui rumalatest ja/või korrumppeerunud tegelastest, kes tihti tegelikult ei tea seda, mida nad arvavad end teadvat, siis Isokrates läheb oma teostes teist teed ja kiidab oma kaaskodanikke, et nad on teisi kreeklaste oma hariduse väärtustamises juba ületanud, et ateenlased on hariduse valdkonnas maailma juhid ja see on tingitud Ateena õpetajate edukast tööst. Seepärast saab ka Isokratese kui Ateena esiõpetaja kaitse olema edukas, vähemasti nii ta ennustab: ateenlased peavad ometi mõistlikult oma kõige austatumale õpetajale vastama.³⁷ Isokrates möönab, et leidub ka mõningaid pahatahtlike tegelasi, kes on tema vastu süüdistuse esitanud („mõned sofistid“ ja Lysimachos, vt *Antidosis* 2, 14), kuid need on Ateena ühiskonnas pigem erandiks. Sellest konkreetsest aspektist on teravamast kontrasti Platoni Sokratesega raske ette kujutada. Sokraatikud ja Platon nende hulgas maalivad enamasti pildi Sokratese kohtumistest kaaskodanikega kui pidevast väljakutsest ja ebaõnnestumiste rajast, mille käigus tal ei õnnestugi enamasti panna oma vestluspartnereid mõistma, et nad on teadmatuses ja liiguvad valede eesmärkide suunas. Platoni Sokrates ei tee mingeid illusioone oma kohtuprotsessi tulemuste osas, kui selle eest vastutavad just needsamad ateenlased, kellega ta on ikka ja jälle tänavatel kohtunud ja vestelnud. Seevastu Isokrates, kes vihjab läbivalt *Antidosis*’es, et tal endal oli oluline roll oma kaasaegse Ateena kujundamisel, näib seostavat oma eduka õpetaja kuvandit otseselt Ateena rahvusvahelise maine ja missiooniga võtta endale kreekakeelse maailma intellektuaalse juhi positsioon. Selles tõlgenduses astuvad Isokrates ja Ateena ühte sammu ning nende saatused on põimunud.

3. Isokratese rünnak sokraatikute vastu

Isokrates kasutab tihti oma mõtlemise ja filosoofia piiritlemises võrdlust või lausa kriitikat teiste mõtlejate suunal. Ühe olulisema kriitikaobjektina toob Isokrates välja ühe grupi, keda ta paistab umbmääraselt liigitavat ühtseks rühmaks ning keda hilisemalt sekundaarikirjanduses on samastatud erine-

³⁷ Kuigi mõningates teksti osades (nt 154) pöördub Isokrates erineva publikuosa poole (nagu ka Sokrates Platoni *Sokratese apoloogias*), ütleb ta selgelt, et ei puhka enne kui ta on kõiki oma õigsuses veennud (196–7).

vate sokraatikutega (Isokrates ise rühmasiseselt n-ö erinevaid sokraatikuid ei erista).³⁸ Selline lähenemine eeldab, ilma mõjuva põhjusega, lisaks muule ka seda, et me võime ja peaksime Isokratese kirjutistest otsima tema konkurentide objektiivset ja ajalooliselt täpset kujutamist. Ent tema teostes pole mitte midagi sellist, mis õigustaks taolist oletust, s.t. mis õigustaks eeldust, et Isokrates plaanib erinevaid sokraatikuid kommenteerida ja kritiseerida. Seetõttu näib palju loomulikum võtta Isokratese sõnu ilma taoliste peidetud eeldusteta, ja käsitada tema kriitikat laiemalt kogu sokraatikute grupi vastu suunatud poleemikana. Sellise arutluse tulemusel näeme Isokratesest kui mõtlejat, kes püüdis identifitseerida neid keskseid ideid, mida sokraatikud enamasti jagasid, et neid (nii ideid kui sokraatikuid) siis seejärel kritiseerida. Tema eesmärk laiemalt paistab olevat nende kesksete ideede seostamine Sokratesega, mille tulemusel saaks ta kõiki Sokratese järgijaid käsitada sokraatilise mõtlemisest tuletatud rühma ja mingis mõttes derivatiivse grupina, mis oleks otseselt puudutatud igasugusest sügavamast Sokratese kriitikast. Ehk teisisõnu, Isokratese jaoks saab vastasseis Sokratesega ühtaegu produktiivseks lähenemisviisiks nii kaasaegsete filosoofiliste koolkondade kritiseerimiseks (kuna need kõik on sokraatilised) kui ka oma hariduskava kesksete punktide läbimõtleamiseks, mis saavad olema Sokratesest põhimõtteliselt erinevad.

Vaatame seda väidet nüüd pisut lähemalt. Isokratese varajased teosed, iseäranis tema *Sofistide vastu* ja *Helena* eessõna, viitavad sellele, et ta üritab kõiki sokraatikuid kokku panna ja nendevahelisi erinevusi pisendada. Esimene mainitud esseedest, *Sofistide vastu*, mis on ühtaegu tema didaktiline manifest ja n-ö protreptika (kutse) filosoofiasse, algab ülevaatega Ateena hariduse olukorrast ja tuvastab seeläbi kolme tüüpi vastaseid Isokratese enda mõtlemisele. Nendest esimesed on n-ö vaidluste või eristika õpetajad, kes väidavad end tõde otsivat, kuid lõpuks valetavad oma õpilastele:

Tõepoolest, kes ei vihkaks ega vaataks viltu kõigepealt nendele õpetajatele, kes pühenduvad eristikale (περὶ τὰς ἔριδας διατριβόντων), teesklevad tõe otsimist, kuid kohe algusest peale hakkavad valetama? Sest kõigile on ju ilmne, ma arvan, et tulevikusündmuste etteteadmine pole meie (inimese) loomusele (οὐ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἔστιν) võimalik ja et me oleme sellisest teadmisest nõnda kaugel, et ka Homeros, kellele on antud kõrgeim maine tarkus, on isegi jumalaid kujutanud sellisena, et nad mõnikord omavahel tuleviku üle arutlevad — mitte et ta teadis nende mõtteid, vaid soovis meile näidata, et inimkonna jaoks on see võim täiesti kättesaamatu. (*Sofistide vastu* 1–2)

Sekundaarkirjanduses on palju arutatud selle üle, kellele täpsemalt Isokrates siin viidata võiks? Paljud on selle sihtrühma identifitseerinud sokraati-

³⁸ Hea näide on (Eucken 1983).

kutega,³⁹ kuid mõned toovad välja peamise sihtmärgina Antisthenese ja tema kaaslased.⁴⁰ Ometi puuduvad konkreetsed tõendid, mis seoksid Isokratese iseloomustust siinkohal spetsiaalselt Antisthenesega. Tõepoolest, teadmise poole püüdlemine on ajaloolise Sokratese filosoofia üks keskseid platvorme ja sellisena on Isokratese väljendus siin piisavalt ebamäärane, et vältida kriitika sidumist mõne konkreetse sokraatikuga.⁴¹ Paljudele teistele Isokratese tekstilõikudele on saanud osaks sarnane saatus: seal, kus ta esitab pigem üldistavaid väiteid laiemalt sokraatikute kohta, pöörates eksplitsiitselt tähelepanu neid ühendavatele teemadele, on teadlased ette võtnud uurimise konkreetsete isikute kohta, kes võiksid motiveerida kõnealust tekstikohta.⁴² Isokratese seisukohast vaadatuna on muidugi tõhusam strateegia oma kaas-aegseid ja rivaale mitte spetsiifiliselt identifitseerida ja pigem neid kõiki ühte patta panna, sest selliselt saab ka nende väiteid lihtsamalt naeruväärsete ja ümbritseva eluga sobimatutena näidata.⁴³

Oma teoses *Helena* (1–5) väidab Isokrates, et eristikaga tegelemine ei too hoopiski mitte lubatud kasu, vaid tekitab asjaosalistele tegelikult probleeme ja suurt kahju. Isokratese jaoks on hariduse suurimaks väljakutseks aktiivsete ja võimekate kodanike lülitamine demokraatliku polise juhtimisse. Selle arutelu oluliseks taustaks on Sokratese kohtuprotsess ja selle hirmutav tulemus. Probleemiks ei ole teoreetilised teadmised iseenesest, vaid pigem see, et nende kultiveerimise käigus pühendutakse oskustele ja teadmistele, mis jätaavad meid lõpptulemusena meid ümbritseva poliitilise süsteemi ja toimuva suhtes haavatavaks ja/või ükskõikseks. Kuigi Isokrates mingeid konkreetseid näiteid siin lõigus ei too, siis Sokrates ja temaga toimunu tuleb muidugi koheselt meelde kui kõige silmapaistvam näide sellisest lähenemisest. Kuigi ta ei olnud Ateena poliitilises süsteemis sugugi võhik,⁴⁴ ei osalenud ta selles aktiivselt ega olnud nõus kohtuprotsessil kaaslinlaste ootustele vastu tulema. Tõe ja teadmiste poole püüdlemine oli Sokratese linna muredest võõrandanud ja sellega kaasnes kõrge hind. Kusjuures Isokratese jaoks ei pruukinud küsimus olla niivõrd ajaloolises Sokrateses, see tähendab Sokrateses, kes elas

³⁹ (Ries 1959, 30, 49), (Eucken 1983, 19), (Zajonz 2002, 89–90).

⁴⁰ (Böhme 2009, 12).

⁴¹ Seda on tunnistanud ka näiteks Böhme (2009), eriti 12–20, kes hoolimata sellest siiski identifitseerib Isokratese sihtmärgina siinkohal Antisthenese pelgalt väliste põhjuste tõttu (Antisthenes asutas oma kooli võib-olla varem ja see teeb temast loomuliku sihtmärgi).

⁴² Nt Isokrates' *Helena* 1–5 ja (Eucken 1983, 9–10, 45–46). Individuaalsete sokraatikute eristamine on kirjanduses väga sügavale juurdunud. Näiteks (Zajonz 2002, 81–85) väidab samuti, et Isokratese peamine vastane, ja selle tekstikoha kriitikaobjekt, on Antisthenes. Eristikute ja Sokratese/sokraatikute ühildamise kohta vaata (Zajonz 2002, 59).

⁴³ Cf. (Zajonz 2002, 90).

⁴⁴ Tervitatavaks meeldetuletuseks siinkohal on (Blondell 2002, 298–302). Vt ka (Nightingale 2004, 24).

oma konkreetse momendis ja tegi oma konteksti põhjal vastavaid valikud, vaid pigem Sokratese kuvandis ja selle hilisemas kasutamises. Probleemiks oli Sokratese näitel kodanikuideaali kujundamine, mis, veelgi enam, oleks ka ühtaegu Ateena õpetaja ja õpilase suhte musternäidiseks ja eesmärgiks, mille poole püüelda. Kas Ateenale on tõesti vaja sellist õpetajat nagu Sokrates — kedagi, kes oma eeskuju järgi võiks mõjutada oma õpilasi end linna poliitilistest institutsioonidest distantseerima ning kulutama aega eelkõige enda määratlemiseks ja teadmiste otsimiseks, millel ei ole konkreetset poliitilist väljundit? Isokratese mure poliitilise ja kultuurilise eliidi (ehk võimekate ja hea taustaga Ateena noorte) tuleviku pärast on siin tuntav. Isokratese visioon nendes kahes programmilises tekstis filosoofiakooli rollist linnaelus on vastandlik sellele, mida me oleme tavapäraselt seostanud Sokratese kuvandiga. Seega paistab Isokratese tekstidest välja see, et Ateenal on tarvis teistsugust juhti, kedagi sellist, kes võtaks tõsiselt oma ülesannet linna poliitilisele ja kultuurilisele eliidile tegevuskava koostada ja tugevat järeelkasvu kultiveerida.

Ehkki oma hilisemates kirjutistes reflekteerib Isokrates vähem eksplitsiitselt koolide rivaalitsemise üle, näib ta seda keskendunumalt käsitlevat Sokratese mõju oma kaasaja mõtlejatele, sokraatikutele. Nagu ka eelnevalt analüüsitud teostes *Helena* ja *Sofistide vastu*, seob Isokrates ka oma hilisemates tekstides sokraatikud otseselt eristikaga,⁴⁵ koondades kokku erinevad sokraatikud, ilma selge plaanita sealjuures üht või teist individuaalselt välja tuua. Näiteks viitab ta oma essees *Panathenaikos* (12.26) geomeetria, astronoomia uurimisele ja niinimetatud eristilistele dialoogidele (τὸν διαλόγου τοὺς ἐριστικὸν καλουμένον), millega võib küll nooruses mõnda aega tegeleda (27), kuid millega ei tasu liiga kaua jätkata, sest need on tegelikult elus täiesti kasutatud, välja arvatud juhul, kui keegi soovib saada nende ainete õpetajaks. Sarnane kommentaar on tehtud ka tema kirjutises *Antidosis* (261–9), kus Isokrates väidab, et astronoomia, geomeetria ja eristilised dialoogid ei ole iseenesest kahjulikud ja on sellisena õpilastele kasulikud nagu igasugune mõtlemise ja mälu treenimine (266), kuid neid ei tohiks nimetada filosoofiaks ega ka käsitada ettevalmistusena reaalseks eluks, sest selles osas on need täiesti kasutatud. Seetõttu ei tohiks neid erialasid liiga kaua harjutada ega neid liiga tõsiselt võtta.⁴⁶ Isokratese sõnul muudab sokraatikute teadmispüüdlus

⁴⁵ Gomperz (1905, 172), Ries (1959, 160) ja Eucken (1983, 10) leiavad siinkohal, et Isokratese viide puudutab Platonit ja tema akadeemiat spetsiifiliselt, aga mitte miski originaaltekstis ei vihja sellisele eristusele. Vastupidiselt eelmainitud positsioonile näib ka siin märksa loomulikum käsitleda Isokratese väljaütlemisi kui tema tavalist sokraatikute üldise grupi vastu suunatud kriitikat.

⁴⁶ See argument peegeldab Kalliklese positsiooni Platoni dialoogis *Gorgias* 483b–499b, selle erinevusega, et Isokrates näib märksa vähem huvituvat indiviidide isiklikust saatusest ja pigem rõhub oma murele Ateena linna tuleviku pärast üldisemalt.

noored omaenda vooruste ja õnne peale mõtlevateks isekateks indiviidideks, kes jätvavad linna seega ilma haritud ja helgetest juhtidest.⁴⁷ Tema mure filosoofia kasulikkuse pärast Ateena linnale on *Antidosis*’e üks läbivaid teemasid ja see näib olevat ka tema peamine kriitika Sokratese ja tema järgijate aadressil.

4. Isokrates vs. Sokrates: kasulikkuse filosoofia

Isokrates räägib oma ametiedust ja ilmalikest hüvedest ühes oma pikemas teoses *Antidosis* (281–5), kus ta loeb eelise või kasu (πλεονεξία) idee oma filosoofia üheks alustalaks. Isokrates väidab, et Ateenas on teatud tegevuste ja inimeste tähistamiseks kasutatava keele ja terminoloogia osas tekkinud üldine eksiarvamus. Tähendused on pea peale pööratud, väidab Isokrates, ja „andekateks“ (εὐφροεῖς) (285) nimetatakse pigem naljahambaid, kes on võimelised pelgalt mõnitama ja jäljendama, kui tippasemel mehi, kes seda tegelikult väärriks. Nende muutuste analüüsimisel jõuab Isokrates välja n-ö vanade sofistide juurde ja see võimaldab tal oletada, et tegelikult pole mitte laiem avalikkus, vaid pigem nn filosoofid need, kes on ebaotstarbekalt diskrediteerinud „kasu“ ideed, mis varem toimus positiivse mõistena igasuguse intellektuaalse tegevuse kontekstis. Kõige rohkem näib Isokratesest häirivat see, et rikkus on tema kaasaegsete seas hiljuti langenud halba valgusesse (*Antidosis* 159–160) ja seda ebaõiglaselt.

Ma arvan, et siinkohal jõuamegi Isokratese otsesse vastasseisu „Sokratesega“, st Sokratese kui ateenlaste õpetaja ja filosoofi kuvandiga. Sokraatikute keskseks üleskutseks on hoolega uurida oma sõltuvust sellistest välistest omadustest nagu rikkus ja maine, ning põhimõtteliselt seista vastu sellele, et neid käsitada kui eesmärke iseeneses.⁴⁸ Sokrates oma dialoogilise meetodiga vaidlustas sageli mingisuguse laialt levinud mõiste tähendust või olulisust ning selle lähenemise eesmärk oli näidata, et asjad (või lootused, veendumused, soovid) ei ole alati need, mida me neid arvame olevat, või mida antud traditsioon meid tahab uskuma panna.⁴⁹ Sokrates on Ateena poliitilisi ja sotsiaalseid struktuure kriitiliselt uurides loonud vaataja ja objekti vahele distantsi, et paremini käsitada ühiskonnas ringlevaid olulisi küsimusi ning

⁴⁷ Kõhklev suhtumine rikkaste ateenlastesse pärast Peloponnesose sõda annab mõista, et eliidi roll linna juhtimisel oli tõenäoliselt taandumas. (Sinclair 1988, 43), (Wallace 2015, 13–19). Taylor (2007) on tähelepanu juhtinud võrdlevale informatsioonile neljandast ja viiendast sajandist e.m.a., mis viitab jõuka eliidi mõjuvõimu olulisele kadumisele 4. saj. e.m.a. Ateenas. Seega oleks vahest õigustatud, kui vaataksime Isokratese poliitilisi kirjutisi selles kontekstis kui katset inspireerida noori jõukaid Ateena kodanikke poliitilist karjääri tegema.

⁴⁸ Nt Pl. *Sokratese apoloogia* 30b2–3; vt ka (Boys-Stones ja Rowe 2013, ptk 2) sokraatikute kohta üldisemalt.

⁴⁹ Definiitsioonide ja apooria kohta Platoni sokraatilistes dialoogides, vaata nt (Politis 2015).

jõuda objektiivsema ja ajatuma otsuseni. Liikumine on eemale konkreetsest hetkest ja poliitilisest kontekstist oluliste eetikaküsimuste kaalumise poole ajatus ruumis. Filosoof, kes suudab seda püüdlust järgida, peaks olema sõltumatu ja vaba ühiskonna survest, et elada Sokratese ette nähtud kriitiliselt reflekteeritud elu. See intellektuaalne vabadus on oluline põhjus, miks Sokrates kunagi oma tegevuse eest tasu ei võtnud.⁵⁰ Blank märgib, et sofistide ja filosoofide vahel tehtigi vahet peamiselt selle järgi, kas nad küsisid oma tegevuse eest tasu või mitte.⁵¹ Kui Sokrates seda teeks, oleks ka tema kohustatud rääkima nendega, kes talle selle eest maksavad, ja seetõttu ei saaks ta vabalt oma küsimise teed jätkata nii, nagu ta ise soovib.⁵²

Isokrates nägi asju teisiti.⁵³ Tema sõnul teevad kõik inimesed kõike kas naudingu (ήδονή), kasu saamise (κέρδος) või au (τιμή) nimel.⁵⁴ See on tema sõnul tõsiasi ja õpetajad, kes valmistavad õpilasi ette linnas juhtideks saama või lihtsalt oma asju korraldama, ei saa ega tohiks vähendada nende kolme motivatsiooni olulisust. Isokrates ise räägib sageli oma mainest, andes seega märku, et hea reputatsioon oma kaaskodanike hulgas on tema jaoks väga oluline ning seega ka täiesti legitiimne teema, millega tegelda. Erinevalt Sokratesest, kes takistab vestluskaaslastel nn välistele faktoritele liigset tähelepanu osutamast, kutsudes neid üles pidevalt tõde ja õnne otsima, tunnistab Isokrates naudingu, kasu ja au olulisust ümbritsevas poliitilises ja majanduslikus süsteemis ning rõhutab kõrgharidust kui otsest teed nende eesmärkide saavutamiseks. Pärast Sokratest ja tema uuenduslikke ning provotseerivaid haridusalaseid vaatekohti võib Isokrates (meile) näida konservatiivina, kes

⁵⁰ Hoolimata sellest, et Aristophanese *Pilvedest* kumab teistsugune pilt, osutavad ka teised kaasaegsed teatrifragmendid sellele, et Sokrates ei võtnud oma õpetuse eest raha ja et ta oli vaene: Eupolis fr. 352 Kock, Ameipsias fr. 9 Kock; vt (Blank 1985, 7).

⁵¹ (Blank 1985, 1), viidetega Xen. *Cyn.* 13.8 ff ja Arist. *Soph. el.* 1.1, 165a22. Mulle näib aina vähetõenäolisem see, et sofistid paistsid Ateena kõrgharidusmaastikul silma selle poolest, et nad tasu võtsid. Meie vähest informatsiooni selle kohta arvesse võttes tundub mulle hoopis tõenäolisem, et erialane (kõrg)haridus Ateenas oli alati baseerunud õppemaksul ja et Sokrates oli pigem erand kui reegel, kuid mis omas hilisemale traditsioonile väga suurt mõju. Sellelt taustalt on ka lihtsam mõista Isokratese väidet (millel pikemalt peatun allpool), et sofistid ei küsinud oma õpilastelt piisavalt suurt tasu.

⁵² Xen. *Mem.* 1.2.6, 1.6.5, *Ap.* 16; Pl. *Theat* 150c–51b. Platon kritiseerib sofiste, kes peavad õpetama valimatult kõiki, kes neile maksavad: *Prot.* 313d, *Euth.* 271d, *Menon* 70b and 91b, *Hippias Maj.* 282c.

⁵³ On välja pakutud ka seda (viimati Blank 2014), et Isokrates ei nõudnud tasu oma Ateena õpilastelt, vaid ainult välistudengitelt. See näib ebatõenäoline, lisaks muule ka seetõttu, et ei ole selge, miks Isokrates seda kordagi oma kirjutistes ei maini.

⁵⁴ *Ant.* 217. See on otseks kontrastiks Platonile, kelle kohaselt on tegelikud ning mitte ideaalsed poliitilised kogukonnad motiveeritud kas naudingust (demokraatia, *Rep.* 557d ja 559b–d), rikkusest (oligarhia, *Rep.* 551a), või aust (timokraatia, *Rep.* 548c) (Too 2008, 197).

pooldab traditsioonilisi ühiskondlikke norme.⁵⁵ Kuid me peame meeles pidama seda, et Isokrates üritas esimest korda Ateenas sisse viia institutsionaliseeritud kõrgemat haridust ning seega olid tema vaated tõenäoliselt märksa uuenduslikumad kui need meile nüüd tagantjärei võivad paista. Lisaks sellele eristas Isokratese ideesid teistest (st sokraatikute) rõhk koolide funktsioonile kasvatada linna poliitilist eliiti ja võtta vastutus linna edasise tuleviku eest. Filosoofidel-õpetajatel lasub seega tema kohaselt kohustus harida tulevasi poliitiliselt aktiivseid kodanikke, kes ka edaspidi Ateena õitsengu tagavad. Kaudselt tuletab Isokrates õppemaksu küsimisega oma õpilastele meelde, et kool ja haridusasutused laiemalt osalevad linna majanduses, et tegemist ei ole autonoomsete isehakanud üksustega kuskil Ateena äärelinnas,⁵⁶ vaid nad on linna pideva arengu lahutamatu osa.

Arvestades professionaalse kõrgharidusasutuse juhtimise võimalikke külsid, nõuab sellise ettevõtte koordineerimine suuremaid tasusid kui see, mida ringirändavad sofistid oma õpilaste käest küsisid. Pole siis üllatav, et Isokrates naaseb rahaküsimuse juurde oma kirjutiste vältel ikka ja jälle.⁵⁷ Üks põhjalikumaid käsitlusi sellest temast on taaskord tema *Antidosis*, kus pärast Gorgiase rikkuse (või selle puudumise) üle arutamist analüüsib Isokrates Ateena muutuvat intellektuaalset kliimat ja selle seoseid majandusoludega (159–60). Ilmselt oli ta äritegevust alustades täis lootust oma sõja tõttu kaotatud pärandus tagasi saada ja oma töö ning hariduse abil tuntust koguda. Nüüd on ta aga üllatavalt olukorda sattunud, kus talle palju rahalist tuge pakkunud välistudengid hoiavad teda pidevalt kõrgel au sees, samas kui ateenlased, kelle peale Isokrates on ise oma ressursse kulutanud, viivad ta kohtu alla ning süüdistavad teda selles, et ta on (liiga) jõukas. Oma varasemas tekstis *Sofistide vastu* kritiseerib Isokrates sofiste mitte õppemaksu küsimise eest (nagu me näeme Platonil), vaid nende liiga suurte haridusalaste lubaduste eest, mille eest nad küsivad kahtlaselt vähe raha.⁵⁸ Need viited

⁵⁵ de Romilly (1954) näeb Sokratest kui poliitiliselt mõõdukat oma kaasaegsel poliitilisel maastikul. Vt ka (Bringmann 1965, eriti lk 83). Hilisematest tõlgendajatest (Too 1995, 103–112) seostab Sokratest eksplitsiitselt konservatiividega, kuid (erinevalt de Romilly'ist) ei paku mingeid selgitusi, mida see mõiste võiks 4. saj. e.m.a. kontekstis tähendada. Vt ka Depew ja Poulakošē sissejuhatust nende toimetatud kogumikule *Isokrates and Civic Education* (2004), mis seostab läbivalt Sokratest konservatiivse poliitikaga (Ameerikas?) ilma ühegi katseta seda poliitilist mõistestikku lähemalt selgitada ja kontekstualiseerida.

⁵⁶ Erinevalt teistest filosoofia koolidest (nt Platoni Akadeemia) ei ole meil informatsiooni selle kohta, kus Isokratese kool võis Ateenas asetseda.

⁵⁷ Näited: *Antidosis* 155, 240; *Areopagitikos* 31–34; *Sofistide vastu* 3.

⁵⁸ *Sofistide vastu* 3. Vt ka Platon *Sofist* 234a7 ja *Sokratese apoloogia* 20a–b. Enamik antiikallikaid seab kahtluse alla väite, et sofistid teenisid vähe raha ja paistab, et valdavalt arvati, et nende poolt antav haridus oli pigem kallid ja tavalisele Ateenlasele kättesaamatu (vt nt Sokratese enda muljeid nooruspõlvest dialoogis *Laches* 186c). Põhjalikuma ülevaate annab (Blank 1985, osa 1).

„haridusäri“ finantsilisele poolele (ja neid viiteid leiab tema kirjutistes läbivalt) osutavad ka Isokratese nägemusele sellest valdkonnast: raha ja kuulsus loevad, need näitavad seda, mis positsiooni võtab enda alla haridus linna realses majandamises ja selle eitamine oleks äärmiselt lühinägelik. Ehk teisisõnu, raha ja sellega kaasneva tähtsuse rõhutamine seab Isokratese otsesse konflikti Sokratese ja tema järgijatega ning seega kogu filosoofiliste koolkondade peavooluga, mis ulatub tagasi Sokrateseni.

Hoolimata oma kriitilisest hoiakust Sokratese seisukohtade suunal ei tõtata ta seda teemat kordagi eksplitsiitselt, ehkki korra oma teostes ta siiski mainib Sokratese nime. Nimelt oma essees *Busiris* ründab Isokrates sofist Polykratest, kes on kirjutanud kaks paradoksaalset kirjutist: Busirise enkoomioni ja Sokratese süüdistuskõne. Viimast kritiseerib Isokrates mitte seepärast, et Sokrates ei vääri süüdistuskõnet, vaid seetõttu, et kõne pani eesmärgist mööda ja endalegi märkamatuks ja vastu tahtmist oli Polykrates kirjutanud hoopis kiituse Sokratesele! Lisaks sellele keerleb Isokratese kriitika Polykratese suunal olulisel määral Alkibiadese ümber (nagu on tavaks ka sokraatikute puhul): Isokrates vaidleb vastu Polykratese väitele, et andeka ning kurikuulsa Alkibiadese õpetajaks oli Sokrates.⁵⁹ Enamik sokraatilisi filosoofe mõtles kaua ja pikalt, kuidas Alkibiadest Sokratesest *distantseerida* ja seega kõige paremini kummutada süüdistust, nagu oleks Sokrates kui Alkibiadese õpetaja ka vastutav Alkibiadese Ateenale tekitatud kahju eest. Isokrates tunnustab aga hoopis Alkibiadese intellektuaalset üleolekut ja väidab, et Sokrates pole kunagi tolle õpetaja olnudki, vähendades seeläbi tõhusalt Sokratese kui õpetaja mõju Ateena poliitikale.⁶⁰ Kuigi paljud — nii kriitikud kui toetajad — nägid Sokrateses õpetajakuju, kellel oli ateenlaste üle suur mõjuvõim, ei olnud ta Isokratese kohaselt ei Ateena linna väljapaistvate tegelaste (nt Alkibiades) õpetaja ega ka linnale oma filosoofia meetodiga kasulik. Isokrates aga ilmselgelt soovis olla mõlemat.

Tänuõnad

Soovin tänada erinumbri toimetajaid Toomas Lotti ja Jaanus Soovälja, kes kutsusid mind SPE projektis osalema, ning Hent Kalmot ja Toomas Lotti, kelle asjatundlikud kommentaarid aitasid kaasa tublisti artikli valmimisele. Ivo Voldi tähelepanelik silm aitas siluda artikli keelelist täpsust, mille eest olen väga tänulik.

⁵⁹ Niall Livingstone on väitnud, et Polykrates kirjutas Sokratese süüdistuskõne peamiselt seetõttu, et ta pidas Sokratest oma ameti kangelaseks ja seetõttu keeruliseks kriitikaobjektiks (Livingstone 2001, 36).

⁶⁰ Isokrates kiidab Alkibiadest ka oma kõnes *Hobukaarikutest* (16).

Kirjandus

- Blank, D. L. (1985). Socratics versus sophists on payment for teaching, *Classical Antiquity* 4: 1–49.
- Blank, T. (2014). Philosophy as leitourgia. Sophists, fees, and the civic role of paideia, F. Carlà ja M. Gori (toim), *Gift Giving and the “Embedded” Economy in the Ancient World*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, lk 377–402.
- Blass, F. (1892). *Die Attische Beredsamkeit. Zweite Abteilung: Isokrates und Isaios*, Teubner, Leipzig.
- Blondell, R. (2002). *The Play of Character in Plato’s Dialogues*, Cambridge University Press.
- Böhme, P. (2009). *Isokrates Gegen die Sophisten. Ein Kommentar*, Lit, Berlin.
- Bons, J. (1996). *Poietikon pragma: Isocrates’ Theory of Rhetorical Composition*, PhD thesis, Nijmegen.
- Bowie, E. L. (1998). Le portrait de Socrate dans les nuées d’aristophane, M. Trédé ja P. Hoffmann (toim), *Le Rire des Anciens: Actes du colloque international*, Presses de L’École Normale Supérieure.
- Boys-Stones, G. ja Rowe, C. (2013). *Circle of Socrates: Readings in the First Generation Socratics*, Hackett.
- Bringmann, K. (1965). *Studien zu den politischen Ideen des Isokrates*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bromberg, J. A. (2018). A sage on the stage? Socrates and old comedy, C. Moore and A. Stavru (toim), *A Companion to Socrates and the Socratic Method*, Leiden, lk 31–63.
- Brouwer, R. (2014). *The Stoic Sage: The Early Stoics on Wisdom, Sagehood and Socrates*, Cambridge University Press.
- Cavanaugh, T. A. (2018). *Hippocractes’ Oath and Asclepius’ Snake: The Birth of a Medical Profession*, Oxford.
- Clarke, M. L. (1971). *Higher Education in the Ancient World*, University of New Mexico Press.
- Cruces, L., L., J. ja González, P. P. F. (2000). Isocrate d’athènes, R. Goulet (toim), *Dictionnaire des philosophes antiques*, Paris, lk 891–938.
- de Romilly, J. (1954). Les modérés Athéniens vers le milieu du ive siècle : échos et concordances, *Revue des Études Grecques* 67: 327–354.
- Depew, D. J. ja Poulakos, T. (toim) (2004). *Isocrates and Civic Education*, University of Texas Press.

- Dover, K. (1968). *Aristophanes: Clouds*, Clarendon Press, Oxford.
- Eucken, C. (1983). *Isokrates: Seine Positionen in der Auseinandersetzung mit den zeitgenössischen Philosophen*, De Gruyter, Berlin/New York.
- Gildenhard, I. (2007). *Paideia romana: Cicero's Tusculan disputations*, Cambridge University Press.
- Gill, C. (2006). *The Structured Self in Hellenistic and Roman Thought*, Oxford University Press.
- Gomperz, T. (1905). Greek thinkers.
- Habicht, C. (1988). *Hellenistic Athens and Her Philosophers*, Princeton University Press.
- Haskins, E. V. (2004). *Logos and Power in Isocrates and Aristotle*, University of South Carolina Press.
- Horstmanshoff, H. F. J. (1990). The ancient physician: Craftsman or scientist?, *Journal of the History of Medicine* 45: 176–197.
- Hunter, R. L. (2012). *Plato and the Traditions of Ancient Literature: The Silent Stream*, University Press, Cambridge.
- Irwin, T. H. (1983). Socrates the epicurean?, *Illinois Classical Studies* 11: 85–112.
- Javier Campos-Daroca, F. (2019). Epicurus and the epicureans on Socrates and the socratics, C. Moore (toim), *Brill's Companion to the Reception of Socrates*, Brill, lk 237–265.
- Kennedy, G. A. (1963). *Art of Persuasion in Greece*, Routledge, London.
- Kennedy, G. A. (1980). *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, Croom Helm, London.
- König, J. (2016). Regimen and ancient training, G. Irby (toim), *A Companion to Science, Technology and Medicine in Ancient Greece and Rome*, Malden, MA ja Oxford, lk 450–464.
- Laks, A. (2018). *The Concept of Presocratic Philosophy: Its Origin, Development, and Significance*, Princeton University Press, tlk G. Most.
- Livingstone, N. (1998). The voice of Isocrates and the dissemination of cultural power, in Y. L. Too ja N. Livingstone (toim), *Pedagogy and Power: Rhetorics of Classical Learning*, Cambridge University Press, lk 263–281.
- Livingstone, N. (2001). *A Commentary on Isocrates' Busiris*, Brill, Leiden.
- Mandilaras, V. G. (2003). *Isokrates: Opera Omnia. Vols 1–3. Bibliotheca Teubneriana*, K. G. Saur, Monachii, Lipsiae.

- Marrou, H.-I. (1964). *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Éditions du Seuil, Paris.
- McConnell, S. (2019). Cicero and Socrates, C. Moore (toim), *Brill's Companion to the Reception of Socrates*, Brill, Leiden ja Boston, lk 347–366.
- Moore, C. (2018). Xenophon on “philosophy” and Socrates, G. Danzig, D. Johnson ja D. Morrison (toim), *Plato and Xenophon: Comparative studies*, Leiden, lk 128–164.
- Morrison, D. R. (1994). Xenophon's Socrates as teacher, P. V. Waert (toim), *The Socratic Movement*, Cornell University Press.
- Morrison, J. S. (1958). The origins of Plato's philosopher-statesman, *Classical Quarterly* 8: 198–218.
- Muir, J. (2019). *The Legacy of Isocrates and a Platonic Alternative*, International Studies in the Philosophy of Education, Routledge.
- Nehamas, A. (1985). Meno's paradox and Socrates as a teacher, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 3: 1–30.
- Nehamas, A. (1992). What did socrates teach and to whom did he teach it?, *The Review of Metaphysics* 46: 279–306.
- Nightingale, A. W. (1995). *Genres in Dialogue: Plato and the Construct of Philosophy*, University Press, Cambridge.
- Nightingale, A. W. (2004). *Spectacles of Truth in Classical Greek Philosophy: Theoria in its Cultural Context*, University Press, Cambridge.
- Ober, J. (1998). *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*, Princeton University Press.
- Ober, J. (2004). I, Socrates... the performative audacity of Isocrates' Antidosis, D. Depew ja T. Poulakos (toim), *Isocrates and Civic Education*, University of Texas Press, Austin, lk 21–43.
- Ostwald, M. ja Lynch, J. P. (1994). The growth of schools and the advance of knowledge, D. M. Lewis (toim), *Cambridge Ancient History*, Cambridge University Press, Cambridge, lk 592–633.
- Politis, V. (2015). *The Structure of Enquiry in Plato's Early Dialogues*, University Press, Cambridge.
- Rashed, M. (2009). Aristophanes and the Socrates of the Phaedo, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 36: 107.
- Redfield, J. M. (2018). Xenophon and the socratics, G. Danzig, D. Johnson ja D. Morrison (toim), *Plato and Xenophon: Comparative Studies*, Brill.
- Ries, K. (1959). *Isokrates und Platon im Ringen um die Philosophia*, München, Dissertation.

- Scott, G. A. (2000). *Plato's Socrates as Educator*, State University of Press, New York.
- Sinclair, R. K. (1988). *Democracy and Participation in Athens*, Cambridge University Press.
- Sommerstein, A. (1982). *Aristophanes Clouds*, Aris & Philips.
- Zajonz, S. (2002). *Isokrates' Enkomion auf Helena: ein Kommentar*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Zanker, P. (1995). *The Mask of Socrates: the Image of the Intellectual in Antiquity*, Princeton University Press.
- Taylor, C. (2007). A new political world, R. Osborne (toim), *Debating the Athenian Cultural Revolution*, Cambridge University Press.
- Too, Y. L. (1995). *The Rhetoric of identity in Isocrates*, Cambridge University Press.
- Too, Y. L. (2000). *The Pedagogical Contract: The Economies of Teaching and Learning in the Ancient World*, Ann Arbor.
- Too, Y. L. (2008). *A Commentary on Isocrates' Antidosis*, Oxford University Press.
- Wallace, R. W. (1998). The sophists in Athens, D. Boedeker ja K. Raaflaub (toim), *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens*, Cambridge, lk 203–222.
- Wallace, R. W. (2015). *Reconstructing Damon: Music, Wisdom Teaching, and Politics in Perikles' Athens*, Oxford.
- Wareh, T. (2012). *Theory and Practice of Life: Isocrates and the Philosophers*, Centre for Hellenic Studies, Harvard.
- Warren, J. (2007). *Presocratics: Natural Philosophers Before Socrates*, Berkeley and Los Angeles.

On Teaching Philosophy After Socrates

Socrates has been regarded as the turning point in the history of philosophy in a way that commanded other philosophers and periods to be understood in relation to Socrates: they either came before or after Socrates. This chapter examines the reception of Socrates in the works of arguably one of the most textual authors of the Greco-Roman antiquity—Isocrates. Unlike other Socratics who had direct access to Socrates and left careful portraits of the philosopher from a group of like-minded admirers, Isocrates offers an interesting insight into the way in which Socrates (both his physical presence and his turning into an imaginary model figure) was perceived to have shaped the cultural and philosophical landscape in Athens. The following discussion will argue that Isocrates' works offer us a fundamentally critical reflection on Socrates and his teacher role in Athens.

Keywords: ancient philosophy, reception of Socrates, Isocrates, teaching philosophy
